

הריבונות כמרכיב במצות ישוב ארץ-ישראל

הרב אביגדור שילה

במאמרו של הרב גורן שליט"א, "שיעבוד מצרים והגאולה", שהתפרסם במוסף חג הפסח, בעתון הצופה, כותב הגר"ש גורן שליט"א "יש ללמוד מהלכה זו שישוב ארץ ישראל אינה מקויימת אך ורק ע"י התישבות יהודית בא"י, אלא ע"י שלטון יהודה על הארץ, באשר כל ישוב שאינו נתון תחת שלטון יהודי מלא נחשב הישוב כחרב וכגלות... לכן היו האבות ובניהם במעמד של גלות שיעבוד ועבדות גם בהיותם בארץ כנען, משום שהשלטון על הארץ לא הי' שלהם. מזה יש ללמוד שכל עוד יהודה ושומרון וחבל עזה נתונים תחת חוק של הכובש הירדני, ושלטוננו בחבל ארץ זה אינו של ריבונות יהודית על האיזורים הללו, גם אם זה לפי רצוננו להשאר שם בתור כובש - באשר השארנו את החוק של השלטון הזר - אין יישובים יהודים אלו נחשבים כערי יהודה בישובו" עכ"ד.

הסמך ההלכתי

הגר"ש גורן שליט"א מסתמך בדבריו על ההלכה המופיעה בשו"ע או"ח סימן תק"א ס"א, "הרואה ערי יהודה בחרבנן אומר ערי קדשן היו מדבר וקורע". המג"א בס"ק א' כתב "אע"פ שיושבין בהן ישראל כיון שהאומות מושלין עליהם מקרי חורבן" וכן הביא דבריו המשנ"ב שם ס"ק ב', מקור הדברים בב"י ובב"ח שם.

המקור למצוות ישוב הארץ

הרמב"ן בסהמ"צ מ"ע ד' משמש מקור למצות ישוב הארץ. "שנצטוינו לרשת את הארץ אשר נתן האל יתעלה... ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות והוא אומר להם והורשתם את הארץ וישבתם בה... וזוהי שחכמים קוראים אותה מלחמת מצוה", מדברי הרמב"ן אנו למדים שבמצוה זו ישנם שני חלקים

(א) כיבוש הארץ (ב) התישבות בה.

על הפסוק (במדבר ל"ג, נ"ג) "וירשתם את הארץ וישבתם בה" כתב רש"י "והורשתם אותה מיושביה ואז וישבתם בה תוכלו להתקיים בה. ואם לאו לא תוכלו להתקיים בה". ביאר דברי רש"י אלו האור-החיים. רש"י ז"ל פירש שהמצוה היא והורשתם אבל וישבתם היא הבטחה ורמב"ן ז"ל פירש שהמצוה היא וישבתם".

גם לפי דעת רש"י יש מצוה אלא שאינה כדברי הרמב"ן ירושה וישיבה אלא ירושה בלבד.

הגדרת כיבוש

בשו"ע הרב הלי' הפקר והשגת גבול סעי' ג' כתב "מלך אפילו נכרי שכבש איזו מדינה במלחמה קונה אותה עם כל הנהרות והיערים שבה ואם מכר או נתן יער ממנה לאי מעבדיו נקנה להם בקנין גמור אע"פ שלא החזיקו בו לא הם ולא המלך".

וכן העלה בשו"ת דבר אברהם ח"א סי' י'. וכן כתב בשו"ת בית הלוי ח"א סי' כ"א, לפי דבריהם הכיבוש יוצר קנין על השטח שנכבש ואין צורך לעשות קנין נוסף כדי לקנותם. ניתן להביא מעין ראיה לדבריהם מדברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ו הט"ז. הרמב"ם מבחין בין כיבוש יהושע ל"כיבוש" עזרא, קדושה ראשונה בכיבוש יהושע קדושה לשעתה ולא לעתיד לבא "מפני שהוא כיבוש רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכיבוש ונפטרה (הארץ) מן התורה ממעשרות ושביעית". לעומת זאת בעלית עזרא קדושה שנייה קדושה לשעתה וקדושה לעתיד לבא מפני שכ"שעלה עזרא וקדושה לא קדושה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה". אם נניח שעצם הכיבוש עדיין אינה הכנסת השטח לבעלות הכובש, וכדי להכניס את השטח הנכבש לבעלות הכובש צריך קנין נוסף א"כ אין הבדל בין כיבוש יהושע לכיבוש עזרא שהרי הבעלות על הארץ גם בקדושה ראשונה נעשתה ע"י קנין בנוסף לכיבוש. אלא כמ"ש האחרונים הנ"ל שהכיבוש הוא גם קנין הכנסת השטח לבעלות הכובש.

בתקופה העתיקה עצם הכיבוש הי' שלטון מוחלט על השטח שכלל גם את מה שמוגדר כיום ריבונות. כיום הכיבוש אינו הכנסה לבעלות הכובש, כ"ז שלא הוחלה הריבונות על השטח הכבוש, וא"כ יש מקום לומר שכל זמן שלא הוחלה הריבונות יש חסרון במעשה הכיבוש כמו שהוא מוגדר בהלכה.

דעת הפוסקים

לעיל הבאנו את הסמך ההלכתי עליו מסתמך הגר"ש גורן שליט"א במאמרו, נרחיב הדברים במקצת.

הב"י בסימן תקס"א כתב "והאי ערי יהודה בחרבנן דקאמר דהיינו שהן חרבות ואין בהן ישוב כלל, אבל אם יש בהן ישוב אף על פי שהם בידי עו"ג הי' נראה לכאורה שא"צ לקרוע, ואפשר דכל שהם בידי עו"ג אע"פ שיש בהם ישוב בחורבנן מיקרי וכן עיקר". הב"י מתלבט בבעי' זו ומכריע שהעיקר שאף כשיושבים שם ישראל אם השלטון הוא של גויים הוי חרבן ערי י'הודה.

חרבן הוא הפוכו של ישוב. מהכרעת הב"י שהשלטון הוא הקובע ולא הישוב יוצא שאין מצות ישוב הארץ במקום שהשלטון הוא שלטון של זרים.

בצורה נחרצת כתב הב"ח שם וז"ל "ופשוט הוא דהאי ערי י' הודה בחרבנן דקאמר הינו אפי' יש שם ישוב (יהודי) כל שיד האומות שולטות עליו בחרבנן מקרי, דהא מצפה שקרעו עליה הי'ה שם ישוב עם רב מיהודים וכשדים אנשי מלחמה דעדין לא ידעו הם שנהרג גדליה ואת כל היהודים שהיו איתו במצפה ואעפ"כ קרעו בגדיהם מפני שהיתה נכבשת תחת יד מלך בבל".

כוונת הב"ח: יש מקור לפסקו של הב"י, הגמ' במו"ק כ"ו ע"א לומדת את הדין של הרואה ערי יהודה בחרבנן מהפסוק בירמיהו (מ"א) "ויבואו אנשים משכם משילו ומשומרון שמונים איש מגולה זקן וקרועי בגדים ומתגודדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה' ". דעת הב"ח שהם לא קרעו בגדיהם מפני ששמעו על חרבן הבית שהרי הם הגיעו רק עד המצפה ולא לבית ה' ההרוס, אלא בודאי קרעו בגדיהם במצפה כשראו שהכשדים שולטים שם ואע"פ שהי' גדליה המושל על יהודי הארץ לפי דעתם, כי לא ידעו שנהרג, הרי שהגורם בישוב הארץ הוא השלטון העליון ומאחר והריבון אותה שעה היו הכשדים אע"פ שהשלטון בפועל הי', לפי דעתם, בידי היהודים קרעו בגדיהם. למרות כל האמור נראה להוכיח שאין הריבונות הגורם המכריע במצות ישוב הארץ.

ביאור שיטת הרמב"ן במצות ישוב הארץ

כאמור לעיל מבואר בדברי הרמב"ן שלמצות ישוב הארץ ישנם שני חלקים כיבוש והתישבות. יש לברר מהי מהות הכיבוש עליה דבר הרמב"ן. בתוך דבריו כותב הרמב"ן "וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם כמאמרם הגרגשי פנה והלך לו ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם זו אפריקה. נצטוינו אנו לבא בארץ ולכבוש הערים ולהושיב בה שבטינו" לכאורה אם ברחו אין כאן כיבוש של מלחמה. היוצא מזה שכיבוש אינו לקיחת הארץ מזרים באמצעות כוח, כיבוש פירושו שליטה על השטח וכל שהוא שולט בשטח נקרא כובש. יש סימוכין לענין זה מכמה מקומות:

א) בבראשית א' כ"ה "ויברך אותם אלוקים... וכבשוה ורדו בדגת הים. פירש שם הרמב"ן וכבשוה נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים ובכל זוחלי עפר לבנות ולעקור נטוע ומהרריה לחצוב נחושת".

ב) כמו"כ כתב הרש"ר הירש על הפסוק הנ"ל "כבש מציין את יחס האדם לדוממים... תפקיד זה להטביע על הדבר את חותמו שלו ולהפכו לעבדו הנרצע".

לאור זאת יתבאר דברי חז"ל במסכת קידושין, (כ"ו ע"ב) וירשתם את הארץ וישבתם בה במה תירשו בישיבה, הרי שיש תלות בין הירושה לישיבה.

כיבושה של הארץ נעשה ע"י ישוב בה ואז הופך היושב לאדון הארץ ולשליט עליה.

ג) בירושלמי מו"ק (פ"ה ה"ד) רי"ב"ל שאל לרש"ב"ל מהו ליקח בתים מן העכו"ם? א"ל אימת שאל רבי בשבת ותני בשבת מותר... שכן מצינו שלא נכבשה יריחו אלא בשבת, ולכאורה אין הנידון דומה לראי"ה איך מוכיחים מכיבוש יריחו שנעשה בשבת הנלמד מן הפסוק עד רדתה לקנין בית בא"י בשבת. לפי האמור לעיל מתבררים הדברים כיבוש השטח הוא שליטה ובעלות עליו ואין שליטה ובעלות אלא בהתישבות ולכן אפשר ללמוד מכיבוש בשבת להתישבות בשבת.

ד) וכן מבואר בדברי הרמב"ם בהלכות תרומות פ"א ה"י "עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד". ולכאורה הלשון אינה ככיבוש יחיד אינה שייכת לנידון שהרי כאן מדובר בקנין ולא בכיבוש מלחמה. אלא אפי' אם נעשה הדבר באמצעות קנין כל שהישראל הוא השולט על הקרקע ועושה בה כרצונו נקרא הדבר שהוא כובש את הקרקע.

הרב ישראלי שליט"א בספרו ארץ חמדה מסכם את שיטת הרמב"ן וכותב "נצטוינו בתור מצות עשה לרשת נחלת אבותינו מצוה זו כוללת בתוכה שנקבל לרשותנו את המקום ושנחזיק במקום בדרך התנחלות בו. בזמן המקדש (עכ"פ בזמן בית ראשון) היתה גם מצוה להתאחד לשם מצוה זו ולכבוש את הארץ בדרך של כיבוש מלחמתי, חיוב זה אינו בזמן הגלות אולם עיקר המצוה שתכנה הכנסת הארץ לרשותינו והחזקה בה נשארה קיימת לתמיר"

דבריו מעוררים תמיהה. אם המצוה היא גם התאחדות לשם כיבוש הארץ בדרך מלחמה ואין אנו יכולים לקיים זאת, הרי שחסר לנו בקיום חלק מחלקי המצוה וא"כ חיוב זה הוא אף בזמן הגלות אלא שאין ביכולתנו לקיימו. וכיצד נוכל לומר שבמשך הזמן השתנה תכנה של המצוה?

הנראה בזה הוא שתכנה של המצוה לא השתנה, ומצות ישוב הארץ כוללת את שני המרכיבים שהם כיבוש שפירשו להביא את הארץ לידי שלטון יהודי וישיבה בארץ מצות כיבוש הארץ בדרך מלחמה שהיתה בזמן בית ראשון זו מצוה אחרת והיא נובעת ממצות מחית ז' עממין. כמוכּן שאם אין באפשרותנו להביא את הארץ לשלטון יהודי אלא באמצעות של כיבוש מלחמה אף אפשרות זו כלולה במצות הכיבוש אלא שאין הכרח להביא את הארץ לשלטון יהודי דוקא באמצעי זה.

גם מדברי הישועות מלכו (ע' יו"ד סי' ס"ו) ניתן להבין כדברינו "אמנם גם לפי דעת הרמב"ן שחשב זאת למצות עשה ע"מ דעיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה כאדם העושה בתוך שלו לכבוש א"י שתהיי תחת ירושתנו לא על ביאה ריקנית של עתה". כלומר הכיבוש הוא שיהא הדבר תחת שליטתו ויוכל לעשות בה כאדם העושה בתוך שלו לבנות ולהרוס לנטוע ולעקור נטוע.

מתוך הדברים ניתן לומר כי המחלוקת בין רש"י לרמב"ן במהות המצוה אינה גדולה. לפי דעת רש"י עיקר המצוה היא הכיבוש וכיבוש זה של שליטה על השטח יוכל להתממש רק בהתישבות בחבלי הארץ הנמצאים בשלטוננו.

לאור זאת ניתן לומר שגם דברי המג"א הב"ח והמשנ"ב אינם מתייחסים לשלטון במשמעות של ריבונות אלא שלטון המובן של היכולת לעשות כבתוך שלו.

ומכאן שצריך עיון גדול לאור המצב כיום אם אכן מקום מקדשנו נחשב ככבוש תחת ידינו.

וממוצא הדברים נבין שחשיבותו של ה' באיר תש"ח גדולה ביותר מפני שבאותה שעה חלה שליטה יהודית על חבלי ארץ ישראל אע"פ שבאותה שעה החוק היה החוק האנגלי והעותומני.

דיון בדברי הב"ח

הב"ח הוכיח מהגמ' במו"ק שהשלטון העליון הוא הקובע לענין ישוב הארץ או חרזו טרי יהודה.

בגמ' במו"ק "ערי יהודה מנלן? דכתיב ויבואו אנשים משכם משילה ומשומרון שמונים איש מגולחי זקן וקרועי בגדים ומגודדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה' וגו'. הגמ' אינה מביאה מקור לדין זה שצריך לקרוע על ירושלים ומקום המקדש, הגמ' מביאה מקור רק לדין קריעה על ערי יהודה וצ"ע מנלן שקורעים גם על ירושלים ומקום המקדש? וצ"ל שנלמד בק"ו מערי יהודה, אלא שגם המקור ממנו לומדת הגמ' שקורעים על ערי יהודה הוא בעיתי. מנלן שקרעו על ערי יהודה הרי מתוך המתואר בירמיהו נראה לכאורה שהם רצו להביא מנחה בית ה' ויתכן שבהגיעם למצפה שמעו על חרבן הבית וקרעו בגדיהם. ומה שטען הב"ח שלא יתכן שעל זה קרעו שהרי לא הגיעו עדין לירושלים אין זו טענה שהרי שמעו שמועה רעה ואף שלא היו בירושלים קורעים במקום ששם שמעו השמועה. בירושלמי למדים מפסוק זה שבירמיהו שקורעים על ירושלים ומקום המקדש ולא למדו מכאן על ערי יהודה. ועוד מה שכתב הב"ח שבמצפה היו יהודים רבים דבריו לא מסתברים שהרי הנשאים בארץ היו שארית הפליטה, ויתכן שבישובה היתה עיר גדולה ותוססת וזקנים וזקנות ישבו בה וילדים משחקים ברחובותיה, ועתה בראותם את מצב העיר הרי העיר כשוממה. ולכן נראה לומר שאין הפסוק מקור ממשי לדין קריעה על ערי יהודה ואינו אלא אסמכתא בעלמא וכן משמע בדברי האלי"ה רבה.